

Ганна ЗВОНКО, канд. філол. наук

ORCID ID: 0000-0001-8720-9859

e-mail: h.zvonko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

СПЕЦИФІКА РОЗКРИТТЯ СЕМАНТИКИ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ОБ'ЄКТНО-ТРАНСФОРМАТИВНОМУ І СУБ'ЄКТНО-ТРАНСФОРМАТИВНОМУ СУБФРЕЙМАХ

Висвітлюється специфіка розкриття семантики перетворення в об'єктно-трансформативному і суб'єктно-трансформативному субфреймах. Визначено, що об'єктно-трансформативний субфрейм об'єктивується в українській мові як поліпропозитивна модель $S-(V)-O=(R)$, а суб'єктно-трансформативний субфрейм – як монопропозитивна модель $S1-V-S2=(R)$. Встановлено, що суб'єктно-трансформативний субфрейм ширше репрезентує семантику перетворення як: 1) власне перетворення; 2) зміну; 3) перенесення фокусу уваги; 4) оцінне значення. Виокремлено дієслова-зв'язки, що передають різні відтінки перетворення в суб'єктно-трансформативних реченнях.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт перетворення, семантика перетворення, трансформативний фрейм, об'єктно-трансформативний субфрейм, суб'єктно-трансформативний субфрейм.

Ідея про можливість структурування знання закладена в теорії фреймів М. Мінського (Minsky, 1980), Ч. Філлмора (Fillmore, 1985; Fillmore, & Baker, 2009), К. Ф. Бейкера (Fillmore, & Baker, 2009), Дж. Лакоффа (Lakoff, 1982), Т. А. ван Дейка (Dijk, 1977; Dijk, & Kintsch, 1983) і продовжена у працях українських дослідників С. Жаботинської (Жаботинська, 2011), О. Селіванової (Селіванова, 1999; Селіванова, 2008), О. Коляденко (Коляденко, 2013), Т. Сукаленко (Сукаленко, 2014) та ін.

За фреймовими відношеннями С. Жаботинська (Жаботинська, 2011, с. 12–25) визначає п'ять типів фреймів: предметно-центричний, акціональний, партонімічний, гіпонімічний, асоціа-

тивний, що розкривають базові фреймові відношення предметності, акціональності, посесивності, таксономії та компаративності.

Основні класифікації фреймів здійснені за такими ознаками: "походження, концептуальне наповнення, принцип репрезентації знань, тип репрезентованої інформації, ієрархічна організація" (Коляденко, 2013, с. 143), проте ця класифікація потребує уточнення.

У дослідженнях (Звонко, 2018) було запропоновано виокремити трансформативний фрейм як модель об'єктивації семантики перетворення в українській мові. Характеристика цього фрейму розкривається зокрема в особливостях моделювання субфреймів, що потребує більш докладного вивчення.

Мета статті – дослідити специфіку семантики перетворення у субфреймах – суб'єктно-трансформативному та об'єктно-трансформативному – трансформативного фрейму.

Об'єктом дослідження є семантика перетворення, а предметом – особливості її представлення у двох субфреймах трансформативного фрейму.

Матеріалом дослідження є текстові фрагменти, що передають ситуації перетворення, виокремлені на основі суцільної вибірки з українських художніх творів ХХ–ХХІ ст. різних авторів. Основним ресурсом матеріалу став Корпус текстів української мови (<http://www.mova.info/corpus.aspx>), створений співробітниками Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (кафедра української мови та прикладної лінгвістики, лабораторія комп'ютерної лінгвістики).

У статті застосовано фреймовий аналіз для об'єктивації семантики перетворення у трансформативному фреймі. Моделювання субфреймів – суб'єктно-трансформативного та об'єктно-трансформативного – здійснено на основі відношень між предикатами перетворення та його актантами, що репрезентують позиції суб'єкта та об'єкта перетворення.

Дослідження семантики за фреймовим підходом ґрунтується на теоретичних положеннях про фрейми як моделі стереотипних (часто повторюваних) ситуацій (Minsky, 1980), як уніфіковану конструкцію знання або зв'язані схематизації досвіду (Fillmore, 1985; Fillmore, & Baker, 2009), як одиниці, організовані

"довкола" певного концепту (Dijk, 1977; Dijk, & Kintsch, 1983), як динамічну ситуацію (Fillmore, 1985). На цій основі визначають ознаки фрейму: віднесеність до сфери знання, структурування знання про типізовану, стереотипну ситуацію в певний історичний період, конвенційність та ін.

Семантику перетворення репрезентує трансформативний фрейм (Звонко, 2018), що визначається предикатами перетворення та їхніми відношеннями з актантами (суб'єктом та об'єктом перетворення), відтак це дає підстави визначати два субфрейми – об'єктно-трансформативний і суб'єктно-трансформативний.

У процесі моделювання трансформативного фрейму враховуються особливості розкриття семантики перетворення, що представлено в субфреймах.

Об'єктно-трансформативний субфрейм об'єктивується у мові як поліпропозитивна модель $S - (V) - O = (R)$, за якою ситуація перетворення постає як дії суб'єкта, що спричинюють зміну об'єкта.

Такий субфрейм структурують речення, які є поліпропозитивними: *У монастирі Спаса зберігалася чаша з білого каменю, в якій буцімто Ісус **перетворив** воду на вино* (П. Загребельний), – 'Ісус перетворив воду' і 'Вода перетворилася на вино'; *І відьма, дмухнувши на стіл, **перетворила** його на свиню* (Ю. Винничук) – 'Відьма перетворила (дмухнула на) стіл' і 'Стіл перетворився на свиню'; *Тоді чаклун силою своїх чар **перетворив** людей на тварин* (О. Бердник) – 'Чаклун перетворив людей' і 'Люди перетворилися на тварин'.

Суб'єктно-трансформативний субфрейм об'єктивується у мові як монопропозитивна модель $S_1 - V - S_2 = (R)$, за якою ситуація перетворення постає як зміна суб'єкта, набуття ним нової якості, значення предиката складається із сем 'перетворення' і 'нова якість'. Суб'єктно-трансформативні речення, які об'єктивують цей субфрейм, є монопропозитивними.

Матеріал дослідження наочно демонструє, що в таких реченнях предикати перетворення, залишаючись повнозначними, у функціональному плані потребують конкретизації: *Крізь розстебнуте біле пальтечко виривалося назовні яскраве плаття, яке враз **перетворило** Таю на жінку* (П. Загребельний); *І сам*

собі я говорив: збагни, Що смерть іде по стежці потаємній,
Щоб мозок твій **перетворити** в кремній, А кість – у пневма-
тичність бузини (Д. Павличко); Ярослав із дружиною ходив на
чудь і на мерю, відтісняв їх з ліпших земель, роздавав угіддя
своїм поближчим людям; до нього стікалися вої, Мужі знатні й
просто голота, в нього мали притулок усі невдоволені, він
вивищувався над ними і **ставав небезпечним**, може, й для
самого великого князя (П. Загребельний).

Обов'язковою частиною предиката стає компонент (іменник)
на позначення об'єкта, в який перетворюється істота/предмет,
що перебуває у функції суб'єкта речення. У суб'єктно-
трансформативних реченнях суб'єкт зазнає істотних змін; пере-
творення на інший предмет є тією предикативною ознакою, яка
приписується суб'єктові мовцем.

Якщо загалом у трансформативних реченнях/висловленнях
предикат перетворення має каузативне значення й у мовному
вираженні є простим дієслівним присудком, то в суб'єктно-
трансформативному реченні мовним вираженням іншої ситуації,
ситуації зміни самого суб'єкта, є форма зв'язково-субстантивного
присудка, у якій дієслово *перетворитися* та синонімічні йому
слова здобувають почасти чи повністю характеру дієслова-
зв'язки, а сама зміна суті об'єкта позначається в основній частині
такого присудка формою іменника: *Все поле перетворилося*
в суцільний киплячий казан (Іван Багряний); *Обличчя перетвори-*
лося на спотворену вовчу пащу, огидну від поєднання зі спотво-
реними людськими рисами (Д. Білий); *Невдовзі цілий парк пере-*
творився на жовтий казковий рай (Б. Бойчук); *Найвидатніші*
чоловіки не просто вчатьця ціле життя (вчитися – усвідомлю-
вати те, що відбувається), а й дуже скоро стають чиймись вчи-
телями, наполягаючи на усвідомленні прожитого (Т. Прохасько).

Концепт ПЕРЕВОРЕННЯ у суб'єктно-трансформативному
фреймі об'єктивується семантично неоднорідними реченнями,
серед загальних значень яких розрізняємо:

- 1) власне перетворення – реальне (реальна зміна сутності
предмета) чи міфологічне (магічна зміна сутності або зовніш-
нього вигляду предмета);
- 2) перетворення, представлене як зміна;

- 3) перетворення, представлене як перенесення фокусу уваги;
- 4) оцінка, представлена як перетворення.

1. Значення **власне перетворення** – таке значення суб'єктно-трансформативного речення, яке відбиває реальну або чарівну, магічну зміну сутності конкретного предмета/речовини. Значення *власне перетворення* виявляється в трансформативних реченнях/висловленнях у двох різновидах: реально здійснена зміна та магічна зміна. Так, в об'єктивній дійсності багато об'єктів мають властивість змінювати свою сутність, переходити в іншу якість чи стан – перетворюватися на що-небудь: вода має здатність перетворюватися на лід, пару й навпаки; спалені предмети стають попелом; вуглець під великим тиском перетворюється на алмаз, а останній під час ювелірної обробки стає діамантом тощо. Такі об'єкти дійсності представлені в мові як речовинні й конкретні іменники.

'Власне перетворенням' називаємо таке значення суб'єктно-трансформативного речення, яке відбиває реальну або чарівну, магічну зміну сутності конкретного предмета/речовини. В об'єктивності цього значення беруть участь відповідні лексико-граматичні групи іменників: *Тепер зелена фортеця перетворювалася на могилу* (Д. Білий); *Даймонситова "губка" після кількарязового нагрівання втрачала свою шпаристу структуру, перетворюючись на моноліт* (М. Дашків); *Вся річка вже перетворилася на лементуючий суцільний чорторій* (О. Гончар); *Вибирав улоговини, де вчора текли струмки води, а потім за ніч замерзли (перетворилися на лід – Г. З.), й ішов по льоду, доки той лід не провалювався* (Іван Багряний); *Сміються ручаї. І неспокійно бродять в підвалах соки, щоби **стать** вином* (І. Жиленко).

Магічне, чарівне, казкове перетворення як різновид значення власне перетворення виділяється своєю специфікою, що зумовлена особливостями використання цього виду суб'єктно-трансформативних речень у відповідних текстах (фольклорні тексти, фантастичні твори, художнє зображення сновидінь, мріянь і под.): *Коли янголи беруть слова в людей, вони перетворюються на демонів* (Л. Денисенко); *Вогник вдарився об землю і перетворився на чоловіка* (Ю. Винничук); *Тієї ж миті потвора перетворилася на Зелену панну, котра,*

заливаючись слізьми, почала провалюватися в землю, наче в трясовину (Ю. Винничук); **Перекинувся** Лицар в черевики, а Побратим взяв їх і поніс до палацу (С. Васильченко); Придумав я таке: я **зроблюся** черевиками, а ти понеси їх продавати до красуні Акулян (С. Васильченко); Я **перетворився** на вовка, я пантрував, і за мною пантрували, влаштовували на мене засідки, я втік за п'ятдесят верст до тітки у село Синій Колодязь, щоб пересидіти там якийсь час і таки помститися Пивові, але на Синій Колодязь напали татари й полонили всіх сільчан, а з ними й мене (Ю. Мушкетик).

Співвідношення семантичного обсягу понять, виражених речовинними й конкретними іменниками у функції суб'єкта й предиката речення/висловлення зі значенням власне перетворення, не має обмежень граматичного характеру. Позамовні ж обмеження, очевидно, існують. Магічне перетворення обмежується тільки фантазією автора й художніми завданнями, які він ставить перед собою.

Реальне перетворення обмежується здоровим глуздом (теж позамовне обмеження), але навіть це обмеження знімається, якщо йдеться про знищення, зникнення предмета: *Тепер же все тут ось **обернулося** в брухт* (Іван Багряний); *Якщо боги хочуть звичайної баранини, а янголи тягають для них ягнят під ніж Масеки-Авраама; якщо вогненний меч янгола був лише для того, щоб лякати й приводити в покору слабе, безневинне ягня, а при серйознішій пробі так легко зломився; якщо всі сподівання й убоління, віра й надія, скроплені кривавими сльозами й тисячами пудів воску, були марні, щоб **обернутися** отак у пил і порох* (Іван Багряний); *Тривало так доти, доки замок не **перетворився** на безнадійну руїну* (Ю. Винничук); *Всюди порохнява і павутиння в руїні, якою **обернувся** недавній храм, – а був чистий, мов зірка* (Василь Барка); *Тільки один-єдиний раз ти покрасуєшся на плечах дівчини, а завтра вона спалить тебе, як спалює все, що було досі, і ти **обернешся** на сірий, безрадінний попіл* (М. Дашків).

На порох чи попіл, у тлін і брухт може перетворитися будь-який конкретний предмет або речовина, більше – прахом може ставати й абстрактне поняття, пор.: *Ця дивна смерть зветься воскресінням, лиш хай життя **обернеться** на прах* (В. Стус).

Співвідношення семантичних обсягів понять, що виступають у функціях суб'єкта й предиката суб'єктно-трансформативного речення зі значенням перетворення, є суттєвим у тих випадках, коли предмет руйнується, але не повністю знищується, або піддається змінам з метою подальшого використання: *А сама рушниця розлетілася в дрізки* (С. Васильченко); *Хай у руду обернеться п'ятак* (В. Коломієць). Для пор.: *По його тугій, смаглявій щоці ковзнув сонячний зайчик й розбився бризками на мідній застібці кунтуша* (Ю. Мушкетик).

2. **Зміна** – це один із різновидів перетворення (термін *зміна* використовується тут у вузькому сенсі; логічно, зазвичай, *зміна* ширше, ніж *перетворення*), який можна називати *метафоричним перетворенням*. Об'єкт дійсності зберігає свою сутність, не стає іншим об'єктом, але втрачає певні власні якості або набуває нових, непритаманних йому властивостей. Значення зміни виявляється в суб'єктно-трансформативних реченнях за умов комбінації в предикативному ядрі як конкретно-предметних, так і абстрактних іменників: *І треба ж було Сивооку в своєму незборимому прагненні до волі потрапити до цієї згорьованої землі, яка в скорому часі мала перетворитися на суцільну велику неволю, може, найбільшу в тодішньому світі* (П. Загребельний); *Завивання ставало все більш гучним, поки не перетворилося в оскаженіле ревіння* (Д. Білий).

Семантика характеристикації виявляється в значенні зміни більш чітко, ніж у значенні власне перетворення. У цьому разі дієслово-зв'язка *перетворитися* (*перетворюватися*) практично втрачає своє речовинне значення й зближається зі зв'язкою *стати*, що виражає значення зміни. У наведених прикладах *земля* та *завивання* зберегли свою сутність, але змінилися, набули іншої якості, що дозволило охарактеризувати їх відповідно як *неволю* та *ревіння*. Більш яскраво виражене значення характеристикації, а також способи мовної об'єктивації суб'єкта й предиката речення/висловлення дозволяють розмежовувати суб'єктно-трансформативні речення зі значенням власне перетворення й суб'єктно-трансформативні речення зі значенням зміни, порівн.: *І після цього ставки поросли очеретом, перетворилися на*

болота (Люко Дашвар); *Старик **перетворювався** на зовсім іншого, не схожого ні на кого чоловіка середніх літ* (М. Дашкієв).

3. Окремий різновид значення перетворення в суб'єктно-трансформативних реченнях-висловленнях представляє **значення перенесення фокусу уваги** з одних ознак предмета на інші. Як і у випадку з метафоричним перетворенням (зміною), сутність об'єкта дійсності в цій ситуації залишається без змін, але фокус уваги переноситься на актуалізовані мовцем ознаки. Значення зміни й значення перенесення фокусу уваги подібні й часто перетинаються в суб'єктно-трансформативному реченні. Відмінності між ними полягають у тому, що ознаки предмета при переміщенні фокусу уваги не змінюються, залишаються такими ж, але актуалізуються тільки певні з них, такі, що виносяться мовцем у позицію інформативного центру висловлення: *І так нестерпно прожекторна освітлює пітьму, неначе тьмавий зал **перетворюється** на сніг вогню пекельного* (В. Стус); *Яким чином крик і плач журавлиний **перетворився** на ревище тигрів і скрегіт мастодонтів!* (Іван Багряний); *Після цих пригод Кожух перебрався до Подебрад та **перетворився** в старанного студента Сільськогосподарської Академії під керівництвом свого земляка професора Щербини* (Д. Білий); *Перше, що вона зробила, **ставши** імператрицею по смерті Константина, якого, здається, отруїла, – це прогнала стару царицю Єлену і п'ять зовиць, чудово освічених царівен* (П. Загребельний); *Справжнім палацом може **обернутися** для людини оцей тісний фронтвий окоп* (О. Гончар); *Нерідко бачать кураївці старого вчителя на виїзді з села, довго може вистоювати отак край дороги, терпеливо очікуючи того, хто в нього один, хто **мав би стати** йому розрадою, опорою в старості, а натомість **став** мукою, вічним терзанням, жде батько, а він, може, й зараз десь бешкетує в чайній, бо ж коли розійдеться, тоді вже не думає про власну гідність, про те, що безчестить своє й батькове ім'я* (О. Гончар).

За необхідності акцентування на самій сутності предмета для передачі значення перенесення фокусу уваги можуть бути використані суб'єктно-трансформативні висловлення тавтологічного характеру (іноді з негациєю): *Захоплюючися красою Гільди, я **ставав** собою й відчував, що речі ставали на свої місця*

(Б. Бойчук); *Глянеш туди, очам своїм віри не доймаєш – той туман уже не туман: все поле, скільки його очами зведеш, забито чередами сивих кабанів* (С. Васильченко); *Професор посміхаючись дивився на Колю, від чого тій навіть гірський мед зробився гірким медом* (Ю. Андрухович); *Майже небо стало небом, бо сонце вже заходило* (Іван Багряний).

Метафоричності набуває висловлення, якщо фокус уваги переноситься не на ознаки ситуації, названої іменником у функції суб'єкта, а на результат цієї ситуації: *Вирвавшись кількома вулканами зі склепінь, разом із вогнем, борошно шугонуло в простір і велетенськими хмарами затьмарило сонце, зависло в повітрі і так, нависаючи, довго стояло над містом, а потім почало спадати помалу рідким дрібним туманом* (Іван Багряний); *Обернуся я в краплю прозорим світанком і забудеш про мрію свою* (Михайль Семенко); *Така видозміна може обернутися небезпекою для живої матерії: ми знешкодили хвилю набагато пізніше, ніж на ранчо Доута* (О. Зима); *Все поле перетворилося в суцільний киплячий казан* (Іван Багряний); *Рая сиділа в кутку на поламаному, вкритому пилкою телевізорі, що давно перетворився на стілець і для цього навіть був укритий старою рядниною: другий рік чекав ремонту* (Люко Дашвар). Функціонально фокус уваги був перенесений саме на ці результативні властивості суб'єкта перетворення.

Суб'єктно-трансформативні речення зі значенням перетворення як перенесення фокусу уваги синкретичні, оскільки їхня семантика може поєднувати й значення ототожнення, і значення характеристичності, й оцінне значення.

4. **Оцінне значення** становить невід'ємний компонент семантики суб'єктно-трансформативних речень, однак деякі їхні різновиди мають значення оцінки, оформленої як перетворення, що визначає домінанту цього типу речень: *Якщо такі приємні розмови припали на день, можу собі уявити, на яке страхіття перетвориться моє вечірнє побачення* (Л. Денисенко); *Невже "цариця краси" перетворилася на оцю носату відьму?* (М. Дашкієв); *І, може, саме тому неприязнь до нього перетворилась тепер майже на ненависть* (М. Дашкієв); *Машини скорилися волі талановитих людей, перетворилися з ворогів на друзів* (М. Дашкієв);

Такі, як вони, навчилися вже знищувати розум, але ніхто не додумався **перетворювати** дурнів на таланти, хоча і в бевзя, і в талановитого голова іноді важить однаково (О. Зима).

У суб'єктно-трансформативних реченнях зі значенням оцінки, представленій як перетворення, дієслова-зв'язки *перетворитися*, *обертатися* й под. позбавлені значення зміни, перетворення, вони максимально наближаються до граматикалізованих зв'язок *бути*, *виявитися* тощо: *Одержані цілком випадково, при розробці нового методу вирошування напівпровідникових кристалів, вони були детально досліджені та й забуті, бо всі спроби приєднати дроти до мікроскопічно малих елементів **оберталися невдачею*** (М. Дашків) – 'були невдалими'; *Підозра **обертається** нещадною певністю* (М. Соколян) – 'стала упевненістю'; *Здавалось, що варто тільки струсити пил – і пишне панство розпливеться, **перетворившись** на страхітливих пекельних створінь* (Д. Білий) – 'виявиться страхітливим створінням'.

Оцінне значення може бути задане в семантичній структурі іменника, що виконує функцію частини предиката: *Але чому ж Гаррі, завжди такий витриманий і спокійний, **перетворився** на істеричку?* (М. Дашків); *З ягнятка, з "ісусика", отой Володя **перетворився** на злобне тхореня* (М. Дашків); *Скільки-то валечних мужів, сміливих воїнів на його очах **перетворилися** у обережних обивателів...* (Ю. Мушкетик); *Життя **перетворилося** на дурний кросворд: напишеш слово по горизонталі, вертикаль утратиш* (Люко Дашвар).

Наявність у структурі предиката іменника з оцінним значенням є чинником, що дозволяє розрізнити різновиди суб'єктно-трансформативних речень зі значенням зміни або перенесення фокусу уваги й суб'єктно-трансформативних речень зі значенням оцінки. Оцінне значення домінує у відповідних суб'єктно-трансформативних реченнях: *Тут ніхто вже не пам'ятає про нього, – писав Карл-Йозеф, його правнук, у своїх листах, – і будь-які мої намагання більше про нього дізнатися **обертаються невдачами*** (Ю. Андрухович).

Поєднання значень зміни/перенесення фокусу уваги та значення оцінки спостерігається в тих випадках, коли оцінка має конотативний характер, пов'язаний зі стійкими уявленнями про

певні ситуації або про значення виразів, використаних у функції предиката: *і все його життя перетворилося на суцільні Понеділки* (П. Загребельний) – 'життя змінилося, стало важким; конотація пов'язується з виразом "*понеділок – день важкий*".

Розглянуті різновиди значень суб'єктно-трансформативних речень пов'язані між собою, взаємно перетинаються й утворюють певну систему. Для вираження різних відтінків значення перетворення в суб'єктно-трансформативних реченнях використовуються дієслова-зв'язки, значення яких не суперечить загальному значенню речення/висловлення. Найбільш продуктивними серед них є такі: *перетворюватися, перетворитися, ставати, стати, робитися, зробитися, обертатися, обернутися, перекидатися, перекинутися, переходити, перейти* й ін.

Центральне місце в системі дієслів-зв'язок, що виражають значення перетворення, належить *перетворюватися/перетворитися*. Значення цієї зв'язки визначає в типових випадках сприйняття певної ситуації, мовно об'єктивованої у формі суб'єктно-трансформативного речення як ситуації перетворення. Ця дієслівна зв'язка передає всі різновиди семантики перетворення, що свідчить про її основну роль у системі засобів вираження значення перетворення в суб'єктно-трансформативному реченні. За допомогою зв'язки *перетворюватися* можуть бути виражені всі основні різновиди значення перетворення: "власне перетворення", "зміна", "перенесення фокусу уваги" й "оцінка": *Позбутися машини – значить остаточно перетворитися в бездомних кочовиків* (П. Загребельний); *Тебе послухати, то села повинні на резервації перетворитися* (Люко Дашвар); *У тебе щось із горлом, чи ти вирішив перетворитися на стовпа саме зараз?* (Л. Денисенко); *Людина повинна жити як людина, а не перетворюватися на жертву!* (П. Загребельний); *Так, я з самого дитинства хотів бути чарівником, але хіба це привід перетворюватися на наволоч?* (Л. Денисенко); *Віталік мирно сопів, не збираючись перетворюватися на вампіра* (Л. Копань); *Мажорний комсюк непомітно перетворювався у захоплену власними скоромовками й домислами старосвітську даму-пліткарку* (Ю. Андрухович).

Найбільш граматикалізованою з наведених вище прикладів є дієслово-зв'язка *ставати*, що використовується в суб'єктно-трансформативних реченнях для вираження різноманітних значень. Цьому сприяє як її власне значення (*ставати* чим-небудь 'набувати нових якостей', 'змінюватися', 'перетворюватися'), так і те, що саме ця зв'язка вносить у речення/висловлення відтінок динамічності: *Ви ж знаєте, як легко тепер **стають** і докторами, і професорами* (П. Загребельний); *Голос **ставав** верескливий і різкий, мов у жирного барана* (П. Загребельний); *Найперша Анна з'явилася у Ялівці вже тоді, коли місто **ставало** модним курортом* (Т. Прохасько); *Воскресіння нашого Духу, а з ним і остаточне визволення **стають** реальністю* (Ю. Андрухович).

Цікаве тавтологічне суб'єктно-трансформативне речення зі зв'язкою *стати*, в якому значення перетворення об'єкта на самого себе виникає, як видно з контексту, у зв'язку із втратою об'єктами своєї сутності: *Нащо передрік ці болі самозречення в хвилину, коли я вже самим собою **став**?* (В. Стус). Повернення об'єктові власної сутності репрезентоване у висловленні як *зміна*.

Дієслово-зв'язка *ставати* використовується в суб'єктно-трансформативних реченнях переважно для об'єктивації значень зміни, перенесення фокусу уваги, оцінки, рідко – для вираження значення власне перетворення як такого.

Велика кількість прикладів свідчить про активне використання в суб'єктно-трансформативних реченнях зв'язки *обертатися*, яка використовується переважно у формі доконаного виду – *обертутися*, *обернути*. Використання форм доконаного виду підкреслює важливість результату в ситуації перетворення: *Ягнятко тихе, тонкий глоду лід, губів шерхавий мед, ртутинки винограду, – **обернуться** на тіла товщ густу і вигнання в хвилину після раю* (Г. Біла); *Коли я **обернувся** на оте розгублене "о", Сергійко вже стояв на ногах, а не на колінах, і дивився на воду так, наче вперше її побачив* (А. Дімаров); *Я знаю багатьох, які після поразки з вовків **обернулися** на побитих псів, що, підібгавши хвоста, чимдуж тікають у куці* (Ю. Дольд-Михайлик).

Певною специфікою відзначена сполучуваність зв'язки *обертутися*. Трансгресив (об'єкт, на який перетворюється що-небудь) при цій зв'язці може мати форму знахідного відмінка із

прийменниками *на, у/в*, як і при зв'язці *перетворюватися*, або форму орудного відмінка, як при зв'язці *ставати*, пор.: *Так вичерпав себе твій з ним роман – він **обернувся** акробатом чорним і поволік, мов шлейф, отой туман* (Ю. Андрухович); *Бо є ще час знайти такі слова, Од котрих дріж стене камінну кладку, І з грюком мур розійдеться, і дим, Чи – золотавий слуп, – сяйне в навстіжний виллом, І я ступлю в його конічний зріз – І камінь, що летить, **Обернеться** на птаха* (О. Забужко); *Та **обернувся** в чорноземну масу...* (Д. Павличко).

Дієслово-зв'язка *обертатися* використовується найчастіше для вираження значень власне перетворення і перенесення фокусу уваги: ... і ***обернулися** руки ласкаві на темне гілля* (В. Климентовська); *Крик совісті **обернеться** в струпи, Що покажуть людям буде сором* (Д. Павличко).

Дієслівна зв'язка *робити(ся)* менш уживана в суб'єктно-трансформативних реченнях, оскільки має відтінок застарілості та переважно розмовно-побутове використання. Можливо, збереження зв'язкою семантики 'роблення' перешкоджає широкому її використанню в тих різновидах суб'єктно-трансформативних речень, в яких процесуальність відсутня, а з іншого боку – сприяє функціонуванню зв'язки *робитися* в суб'єктно-трансформативних реченнях зі значенням динамічності: *Може, вона перекидалася тої ночі з людини у відьму, а потому назад у жінку, а її хто застав при тому, а то, боронь Боже, комусь видіти, як з відьми людина **робиться*** (М. Матіос); *Через тебе **робилася** Уляна Несторка з годами мовчазна, як земля* (В. Дрозд); *Вилітали в непам'ять за вітром слова, у колодязях мови **робилось** діряво, та світила, мов люстра, стара голова, і шумів амариліс – кімнатний диявол* (Ю. Андрухович).

Дієслово-зв'язка *робитися* функціонує в суб'єктно-трансформативних реченнях переважно у формі доконаного виду, що відповідає семантиці перетворення, яке розуміється як перехід в іншу якість, зміну сутності або зовнішнього вигляду предмета. Ця зв'язка використовується зазвичай для вираження значення зміни: *Цілу ніч тепер стрімголов чвалуватиму, доки Голова тобі **зробиться** каменем, подушка – дерном, Стуго-ніючи стукотом* (О. Забужко); *Був настрої – тихий і сердечний,*

а книги – мудрі і ясні. І самота аж золотою **зробилась** од осінніх днів (І. Жиленко); Він зайняв місце біля хлопців і **зробився** їхнім джурою (Іван Багряний); Дак у дівчини нашої, яку я на руках тримала, після того не лишилося жодної волосини на голові, як тарілка голова **зробилася** (В. Дрозд).

Близька за своєю семантикою до загального значення аналізованих вище висловлень дієслівна зв'язка *перейти*. Відтінок процесуальності підкреслює динамічність предикативної ознаки в суб'єктно-трансформативних конструкціях: *...запитала Фанні якось на початку червня, в одну з тих ночей, що **переходять** у світанок, так і не почавшись* (Ю. Андрухович); *А мелодія то здіймалась над уранішніми хвилями, то стихала, потім **переходила** в трагічне тужіння й знову вривалась* (І. Білик); *Крім того, вдячність ця такого сорта, що моментально **переходить** в ненависть, як її образить* (В. Винниченко); *І тільки він один бачить, як пан президент увесь із голови до ніг починає труситись од стриманого, скаженого сміху, як сміх цей що далі, то дужче розгорається, як виривається вогниками і, нарешті, **переходить** у бурхливе, веселе полум'я реготу* (В. Винниченко).

Дієслова-зв'язки *ставати, робитися, переходити* в суб'єктно-трансформативних реченнях завжди припускають неоднозначність тлумачення змісту висловлення. Будучи мовним засобом об'єктивації ідеї зміни, ці зв'язки можуть використовуватися для об'єктивації концепту перетворення як одного з видів зміни, але вони є периферійними серед зв'язок, що виражають значення перетворення.

Необхідно відзначити специфічне значення, яке виражається в суб'єктно-трансформативних реченнях за допомогою дієслівної зв'язки *перестати бути* (кимось, чимось). Поєднання фазової зв'язки *перестати* зі значенням припинення дії з абсолютною зв'язкою *бути*, що не виявляє власного лексичного значення в такій конструкції, дозволяє підкреслити динамічність предикативної ознаки, приписуваної суб'єктові: *Просто я **перестала** бути незграбною* (Ю. Андрухович); *Темрява, що досі весь час видавалась суцільною, тут **перестала** бути такою, ставши плямистою й хвилястою, – місяцями темнішою, місяцями світлішою, то нерухомою, то рухливою* (Іван Багряний); *Смерть нікого вже не дивує, вона **перестала** бути загадкою, таїнством* (О. Гончар).

У суб'єктно-трансформативних реченнях дієслово-зв'язка *перестати бути* не позначає припинення буття, існування об'єкта дійсності. Будучи частиною присудка, в якому субстантив концентрує загальну семантику предиката, зв'язка вказує на припинення володіння якою-небудь властивістю, якістю: *Бог, переставши робити добро й бути всеблагим, перестає бути богом* (В. Винниченко), – мова йде про втрату певної властивості, у цьому випадку 'доброчинності' й 'всеблагості' як ознак 'божественності'.

Використання в аналізованій конструкції негативної частки *не* приводить до несподіваного результату: *Барвіста галерея, всі в суміш без расового розмежування – людський геній не знає раси, – ті, що належали всьому світові і що світ належав їм, ті, що мають великі імена, й ті, яких не дуже пестила слава, але від того їхня душа не перестала бути божественною* (Іван Багряний); *Тим, що ви її вб'єте, ви не перестанете бути батьком цієї дитини, – стомлено, тьмяним голосом каже Шапочка* (В. Винниченко).

Заперечення знімає заперечення, і загальний зміст висловлення перетворюється в базовий для всіх суб'єктно-трансформативних речень – виникає значення ототожнення – 'душа залишається божественною', 'батько залишається батьком'. У конструкції з подвійним запереченням значення ототожнення ускладнюється, речення стає поліпропозитивним: 'щось відбулося, але це не перешкодило; стан речей збережено'. Це дає підстави припустити, що значення перетворення й значення ототожнення перебувають між собою в антонімічних відношеннях. Дійсно, у типовому випадку значення ототожнення відбиває ситуацію тотожності предмета самому собі в різних виявах, а значення перетворення – зміну сутності предмета, перехід в іншу якість, набуття нової властивості або її втрату.

Перетворення як зміна, як рух об'єкта від однієї іпостасі до іншої займає певний проміжок часу (який короткий він не був би у чарівних, казкових перетвореннях), отже, характерні для процесуальності вказівки на місце, час та інші умови перебігу виявляються й у суб'єктно-трансформативних реченнях, що підкреслює їхню динамічність, непритаманну основним різно-

видам речень зі значенням перетворення: *Я знаю, чого я боюся: я боюся, що це тимчасово, що зайде сонце, погаснуть пташині голоси, настане ніч, а отже, наляже безсоння, і така чиста, струнка і врівноважена моя свідомість знову **перетвориться** на безрадісний, брудний, швидкоплинний хаос; я боюся втрачати побудоване з таким трудом, щодня будувати одне і те ж саме на руїнах учорашнього того самого* (К. Москалець).

У взаємодії "статичної" форми суб'єктно-трансформативних речень і "динамічного" значення перетворення народжуються нові когнітивні смисли, відкриваються нові можливості для передачі більш об'ємної інформації, для створення художнього образу тощо.

Отже, особливості семантики перетворення розкриваються в об'єктно-трансформативному і суб'єктно-трансформативному субфреймах, які структуруються відповідними синтаксичними конструкціями. Суб'єктно-трансформативний субфрейм ширше репрезентує семантику перетворення як: 1) власне перетворення; 2) зміну; 3) перенесення фокусу уваги; 4) оцінне значення (невід'ємний компонент семантики суб'єктно-трансформативних речень, який превалює в деяких їхніх різновидах). Ці типи значень пов'язані між собою, взаємно перетинаються. Різні відтінки перетворення в суб'єктно-трансформативних реченнях виражаються за допомогою дієслів-зв'язок (*перетворюватися, перетворитися, ставати, стати, робитися, зробитися, обертатися, обернутися, перекидатися, перекинутися, переходити, перейти* й ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Жаботинська, С. А. (2011). Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 52, 3–11. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2011_52_3

Звонко, Г. О. (2018). Теоретичні засади дослідження концепту ПЕРЕТВОРЕННЯ в українській мові. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*, 48, 162–168.

Коляденко, О. О. (2013). Термін "фрейм" у лінгвістиці. *Термінологічний вісник*, 2 (1), 139–144. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2(1)_17)

Селіванова, О. О. (1999). *Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд)*. Фітосоціоцентр.

Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми*. "Довкілля-К".

Сукаленко, Т. (2014). Лінгвістичний потенціал теорії фреймів. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 2 (32), 18–22. DOI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/2121>

Dijk, T. A. van (1977). Context and cognition: Knowledge frames and speech act comprehension. *Journal of Pragmatics*, 1 (3), 211–231.

Dijk, T. A. van, & Kintsch, W. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. Academic Press.

Fillmore, C. J., & Baker, C. F. (2009). Frames Approach to Semantic Analysis. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* (pp. 313–340). Oxford University Press.

Fillmore, C. J. (1985). Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di semantica*. VI (2), 222–254.

Lakoff, G. (1982). Categories: An essay in cognitive linguistics. *Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from SICOL-1981*. (pp. 139–193). Hanshin Publishing Co.

Minsky, M. (1980). *A framework for representing knowledge*. Frame Conceptions and Text Understanding.

REFERENCES

Dijk, T. A. van (1977). Context and cognition: Knowledge frames and speech act comprehension. *Journal of Pragmatics*, 1 (3), 211–231.

Dijk, T. A., van & Kintsch, W. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. Academic Press.

Fillmore, C. J., & Baker, C. F. (2009). Frames Approach to Semantic Analysis. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* (pp. 313–340). Oxford University Press.

Fillmore, C. J. (1985). Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di semantica*. VI(2), 222–254.

Koliadenko, O. O. (2013). The term "frame" in linguistics. *Terminolohichnyi visnyk*, 2 (1), 139–144 [in Ukrainian]. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2(1)_17)

Lakoff, G. (1982). Categories: An essay in cognitive linguistics. *Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from SICOL-1981*. (pp. 139–193). Hanshin Publishing Co.

Minsky, M. (1980). *A framework for representing knowledge*. Frame Conceptions and Text Understanding.

Selivanova, O. O. (1999). *Current trends of modern linguistics (an analytical overview)*. Fitosotsiotsentr [in Ukrainian].

Selivanova, O. O. (2008). *Modern Linguistics: Trends and Issues*. "Dovkillia-K" [in Ukrainian].

Sukalenko, T. (2014). Linguistic potential of the theory of frames. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 2 (32), 18–22 [in Ukrainian]. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/2121>

Zhabotynska, S. A. (2011). Lexical fields and nonlinear dynamics of cognitive structures. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*, 52, 3–11 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2011_52_3

Zvonko, H. O. (2018). Theoretical Basics of the Investigation of the Concept TRANSFORMATION in the Ukrainian Language. *Linhvistychni doslidzhennia: Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody*, 48, 162–168.

Отримано редакцією журналу / Received: 20.11.23

Прорецензовано / Revised: 02.12.23

Схвалено до друку / Accepted: 05.12.23

Hanna ZVONKO, PhD (Philol.)

ORCID ID: 0000-0001-8720-9859

e-mail: h.zvonko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

THE SPECIFICS OF DISCLOSING THE SEMANTICS OF TRANSFORMATION WITHIN OBJECT-TRANSFORMATIVE AND SUBJECT-TRANSFORMATIVE SUBFRAMES

The article highlights the specifics of revealing the semantics of transformation in object-transformative and subject-transformative subframes.

The object-transformative subframe is objectified in the Ukrainian language as a polypropositional model $S - (V) - O = (R)$, where the transformation situation arises as the actions of the subject causing a change in the object. The subject performs certain manipulations that cause the transformation of one object into another. The corresponding verbal sentence is also polypropositional.

The subject-transformative subframe is objectified in the Ukrainian language as a monopropositional model $S1 - V - S2 = (R)$, where the transformation situation arises as a state of affairs in which the subject

undergoes changes, transitions into a new quality, ceases to be itself. This new quality, expressed by a noun, is an obligatory part of the information about the subject in the expression, i.e., the meaning of the predicate here consists of the semantics of "transformation" and "new quality". The subject-transformative sentences, which objectify the subject-transformative subframe, are one of the linguistic forms of expressing the semantics of transformation in the Ukrainian language. The corresponding verbal sentence is also monopositional.

The concept of TRANSFORMATION in the subject-transformative frame is objectified by semantically heterogeneous sentences, among the general meanings of which we distinguish: 1) actual transformation; 2) change; 3) shifting of attention focus; 4) evaluative meaning. These types of meanings are interconnected and mutually intersect. Different nuances of transformation in subject-transformative sentences are conveyed by linking verbs (peretvoriuvatysia, peretvorytysia, stavaty, staty, robytysia, zrobytysia, obertatysia, obernutysia, perekydatysia, perekynutysia, perekhodyty, pereity).

Keywords: *cognitive linguistics, concept TRANSFORMATION, semantics of transformation, transformative frame, object-transformative subframe, subject-transformative subframe.*